

UOT 81.374

Təranə Məmmədova
ADU
t.mammadova@yahoo.com

HÜQUQİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİNDƏ TERMİNOLOJİ EKVİVALENTLİK PROBLEMİ. SEMİOTİK YANAŞMA

Açar sözlər: *formal ekvivalent tərcümə, dinamik ekvivalent tərcümə, ekvivalentlik, hüquqi terminologiya, tərcümə metodları.*

Key words: *formal equivalence translation, dynamic equivalence translation, equivalence, legal terminology, translation methods.*

Ключевые слова: *формальный эквивалентный перевод, динамический эквивалентный перевод, эквивалентность, юридическая терминология, методы перевода.*

Son illərdə dövlətlər arasında yaranan əlaqələrin inkişafı ilə əlaqədar olaraq hüquqi sənədlərin dilimizə tərcüməsi və bu sahədə işlədilən terminlərin dilimizə keçməsi müşahidə olunur. Apardığımız müşahidələr nəticəsində qeyd edə bilərik ki, XX əsrin sonundan başlayaraq, hüquq sahəsində işlədilən terminlərin sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, əsas məsələlərdən biri hüquqi terminlərin tərcümə prosesində düzgün ekvivalentinin müəyyən edilməsidir.

Hər bir dil özünəməxsus semantik quruluşa malik olduğundan ingilis və Azərbaycan dillərində işlədilən terminlərin tam ekvivalentini tapmaq qeyri mümkündür. Məlumdur ki, terminoloji ekvivalentlik tərcümədə ən vacib məsələlərdən biridir. Tərcümə nəzəriyyəsində işlədilən “ekvivalentlik” termini bu problemin geniş kontekstdə təhlil edilməsinə imkan yaratdı. Tərcümədə ekvivalentliyin mənası eynilik, adekvatlıq, uyğunluq deməkdir. Tərcümə nəzəriyyəsində bu problem bir sıra alimlər tərəfindən səciyyələndirilmişdir.

Con Ketford “Tərcümənin linqvistik nəzəriyyəsi” əsərində qeyd edir ki, tərcümə bir dilin mətninin digər dilin mətni ilə əvəz edir və burada tərcümə ekvivalentliyi formal oxşarlıq kimi müəyyən edilir. Tərcümənin əsas məsələlərindən olan ekvivalentlik problemi hər zaman öz aktuallığını saxlamaqdadır. Afaq Rüstəмова “Müasir dövrdə tərcümənin nəzəri problemləri” adlı monoqrafiyasında substantiv transformasiya tərcümə nəzəriyyəsi çərçivəsində müxtəlif ekvivalentlik səviyyələri və buna əsasən ekvivalent uyğunluq (orijinalda və tərcümə edilən dillərdə mövcud olan mənalara tam uyğunluq)

ğu); variant və kontekstual uyğunluqlar (sözün işlənməsinin ənənəvi ifadə tərzii və sabit söz birləşmələri); mətni adekvat şəkildə təqdim edən tərcümə transformasiyalarının təqdim edilməsindən bəhs edir.

Vinay və Derbelnet ekvivalentlik haqqında konsepsiyalarını belə şərh edirlər – ekvivalent tərcümə orijinal mətndəki situasiyaları müxtəlif sözlərlə ifadə edərək təkrar edir. Tərcümə prosesində məxəz və hədəf dillərin üslubi xüsusiyyətlərinə təsir göstərən ekvivalent tərcümə frazeoloji ifadələrin, klişelərin tərcüməsində istifadə etmək üçün ideal metoddur. Roman Jakobson tərcümədə ekvivalentlik konsepsiyasını “ekvivalentlik - fərqlilik” məfhumu kimi vermişdir və dilə semiotik prizmadan yanaşaraq tərcümə prosesində 1) Intralingual (bir dil daxilində); 2) Interlingual (iki dil daxilində); 3) Intersemiotic (işarələr sistemi daxilində) üsullarını irəli sürür.

Yakobsona görə, interlingual tərcümə prosesində mütərcim məxəz dildə verilən mənanı əldə etmək üçün sinonimlərdən istifadə edir.

Nida formal və dinamik ekvivalent tərcümə prinsiplərinin olduğunu qeyd edir. Formal ekvivalent məxəz mətnin forma və məzmununa yönəlir, dinamik ekvivalentlik isə, formal ekvivalentlikdən fərqli olaraq, ekvivalent effekt prinsipinə əsaslanır. Formal ekvivalent tərcümə məxəz dilin qrammatik vahidlərini, sözlər arasındakı məntiqliyi, leksik mənalara saxlamağa çalışır. Formal ekvivalent tərcümə terminologiya uyğunluğunu təmin etməyə yönəlir. Dinamik ekvivalent tərcümə isə məxəz mətndəki məlumatın ən yaxın ekvivalentidir.

Q. Bayramov qeyd edir ki, dinamik ekvivalent tərcümə üç əsas cəhəti özündə birləşdirir:

- 1) ekvivalentlik, yəni məxəz mətnə yaxınlıq;
- 2) təbiilik, tərcümə dilinə məxsus təbiilik, axıcılıq;
- 3) yaxınlıq, yəni iki mətnin ən yüksək dərəcədə yaxınlığı əsasında tərcümədə iki yönüm- məxəz və hədəf mətnlərin hər ikisinə orienatsiya etməklə onların bir-birinə bağlılığı [5, s.237].

Müxtəlif dillərin qrammatik quruluşu məhz bu səbədən tərcüməçini tərcümə ekvivalentinin tapılması problem ilə qarşılaşdırır. Məlumdur ki, hüquqi sənədlərin tərcüməsi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər hüquqi mətnlərin mürəkkəb quruluşu malik olması, tərcümə prosesində ədəbi dilin qaynaqlarından düzgün istifadə edərək terminlərin tərcümə edilməsi ilə izah edilir. Müxtəlif hüquqi struktura malik olan hüquqi sistem hər bir dövlətin daxili strukturu, mədəniyyəti və intellektual ənənəsinə əsaslandığından hüquqi terminologiyanın tərcüməsi xüsusi bilik, diqqət tələb edir. Bu terminlərin tərcüməsi prosesində rast gəldiyimiz çətinliklər və

problemlər rəsmi hüquqi sənədlərin, müqavilələrin tərcüməsində də özünü göstərir.

Bidiyimiz kimi, terminlər tərcümənin invariant vahidinə aid edilir. Tərcümə vahidi dedikdə məxəz dildə olan minimal nitq vahidi, nitqin ən kiçik seqmentəri başa düşülür.

Q.Bayramov yazır: “Basil Hatim və İan Mason semiotik vahidi tərcümə vahidi kimi təqdim edir və tərcüməçi bunun üçün məxəz mətnə onu bir işarə kimi tanıyır (identification), sonra məlumat toplayır (information), mənasını açıqlayır (explication) və son mərhələdə tərcümə (transormation) edir. Bundan əlavə bir qrup nəzəriyyəçilər sözü, digərləri isə anlamı tərcümə vahidi kimi təqdim edir və hər iki qrup öz fikrini əsaslandırmağa çalışır” [5, s.18].

Hüquq terminlərinin tərcüməsini araşdırarkən hər bir dilin hüquq sistemi və bu sistemdə işlədilən məfhumların, terminlərin nəzərə alınması vacibdir. Qeyd etdiyimiz kimi, terminologiya dilin mürəkkəb leksik qatını təşkil edir. Elmin sürətli inkişafı nəticəsində müasir terminologiyada yeni leksik vahidlər-terminlər yaranır və geniş miqyasda tətbiq edilir. Yeni yaranan terminlərin tərcüməsi yükü mütərcimlərin və dilmanların üzərinə düşür. Məzmunun dəqiqliklə verilməsi xüsusi tərcümənin başlıca xüsusiyyəti olduğundan, xüsusi mətnlərlə işləyən mütərcim orijinalda verilən informasiyanı düzgün anlamalı və infomasiyanın hədəf dildə adekvatını verməlidir. Bu zaman qarşımıza çıxan əsas məsələlərdən biri terminlərin düzgün tərcümə edilməsidir. Terminləri düzgün anlamaq üçün onların morfoloji quruluşunu, semantik xüsusiyyətlərini, terminoloji ifadələrin növlərini, strukturunu və işlənmə xüsusiyyətini bilmək lazımdır.

Məsələn, *winner-take-all method* terminini təhlil etməklə onun mənasının *qalib hər şeyi əldə edir* olduğu görünür.

For regional council elections, where women have fared very poorly, a first-past-the post or winner-take-all method is used.

/Qadınların uğursuz nəticələr əldə etdiyi regional seçkilərdə “birinci qalib” və ya “qalib hər şeyi əldə edir” metodundan istifadə edilir/.

The District of Columbia and all but two states allocate their Electoral College votes using a winner-take-all method, meaning the candidate who receives the majority of votes in the state's popular vote (also known as the plurality winner) takes all of that state's electoral votes./ Kolumbiya federal dairəsi və bütün ştatlar (iki ştat istisna olmaqla), Seçici Kollegiya səsələrini “qalib hər şeyi əldə edir” metodu əsasında bölüşdürür./

Kontekst daxilində mənası ayırd edilən terminlərə isə çoxmənalı sözlər və söz birləşmələri, realilər, termin sözləri aid edə bilərik. Aşağıda veril-

miş cümlədə “*motion*” terminin lüğətdə bu kimi mənalara verilməmişdir: hərəkət, motiv, jest, təklif, icraat, vəsatət. Yalnız kontekst daxilində belə çoxmənalı terminlərin tərcüməsini vermək mümkündür.

While the quorum call is in progress, no debate or motion is in order, nor may the Senate act on any unanimous consent request except a request to dispense with the call. /Kvorum tələbinin icra edilməsi prosesində heç bir debatlar və ya təkliflərə yer verilmir və Senat kvorumunda, imtina təklifi istisna olmaqla, digər, yekdil razılığa təklifini yerinə yetirə bilməz./

Göründüyü kimi, ingilis dilində hüquqi mətnlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri – mürəkkəb cümlə quruluşu, leksik təkrarlar, arxaizmlər, sinonimlər tərcümə prosesində bir sıra çətinliklərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Xüsusi məfhumların nominasiyası üçün doğma dilin və eləcə də digər dillərin vasitələrindən istifadə edilir.

Beləliklə, ekvivalentlik başqa bir dildə funksional olaraq eyni şərtlər əsasında termin axtarışına əsaslanır. Amma tərcümə prosesində elə söz qruplarına rast gəlinir ki, onların hədəf dildə ekvivalenti olmur və bu tərcümə prosesində böyük problemlər yaranır. Bu söz qrupları ekvivalentsiz leksika adlanır. Ekvivalentsiz leksika tərcüməçidən böyük ustalıq tələb edir. Mütərcim bu sözləri tərcümə etmək üçün termin yaradıcılığına üz tutaraq müasir hüquq terminologiyasında geniş yer almış ekvivalent sinonimlər, neologizmlər yaranır. Çünki xüsusi mətnlərdə işlədilən bu leksik vahidlər-terminlər mətndə verilmiş informasiyanı təşkil edir və istiqamətləndirir.

Müasir zamanda, bütün sahələrdə olduğu kimi, hüquq terminologiyası da özünün sürətli inkişaf mərhələsini yaşayır. Hüquqi terminlərin tərcüməsi xüsusiyyətlərinin tədqiqinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, ingilis dilindən tərcümə vasitəsi ilə dilimizə keçən bu terminlər əsasən transkripsiya, transliterasiya, kalka, funksional və təsviri tərcümə metodları, abbreviasiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, kontekstual tərcümə vasitəsi ilə verilmişdir. Azərbaycan dilində hüquq sahəsinə aid olan terminlərin əmələ gəlməsi metodları iki dil daxilində (interlingual activity) baş verdiyini desək yanlışdır, çünki müasir dövrimüzdə bu terminlərin formalaşması əsasən ingilis terminologiyasının əsasında baş verir.

Hüquqi terminlərin çox hissəsi ingilis dilindən Azərbaycan dilinə birbaşa alınmalar – transliterasiya və transkripsiya üsulları ilə tərcümə edilmişdir. Birbaşa alınmalarda istifadə edilən transliterasiya üsulu terminlərin formal olaraq qrafik təsviri deməkdir. *Gender-gender, monitoring-monitorinq, dividant-divident, humanism-humanizm, contract- kontrakt*. Transkripsiya

isə məxəz dildə verilmiş leksik vahidlərin, terminlərin fonetik təsviri deməkdir. Briefing- brifinq.

Əsasən tərkibində yunan, latın leksik vahidləri olan terminlər transkripsiya və ya transliterasiya edilir.

Embargo-embargo

Constitution-konstitusiyaya

De facto- de fakto

De jure- de yure

inauguration-inaqurasiya

Restitution -restitusiyaya

restitusiyaya (lat. restitutio – bərpa etmək) – 1) mülki-hüquqi müqavilələrin bir növü; əqd etibarsız hesab edildikdə tərəflərin müqavilənin icrasına görə əldə etdiklərini geri qaytarılması. 2) beynəlxalq hüquqda – bir dövlətin müharibə nəticəsində digər dövlətə vurduğu ziyanı ödəməsi, yaxud ələ keçirdiyi əmlakı geri qaytarması deməkdir.

Transkripsiya üsulu ilə verilmiş bəzi terminlərin dildə ümumi leksikaya daxil olan ekvivalenti də bəzi mətnlərdə özünü biruzə verir. /Know-how (nou-hau, texnologiya), Manager-menecer, müdir/. Transkripsiya və transliterasiya üsullarının heç biri məxəz dildəki sözün tam mənasını açmır. Oxucu yalnız məxəz dili bilməklə bu üsullarla tərcümə olunmuş sözün mənasını anlayır. Belə olmadıqda tərcümə həmişə şərh və izahlarla müşayiət olunmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation (Language and Language Learning) – Oxford University Press, 1978.
2. Jakobson R. “On linguistic aspects of translation”, in On Translation, ed.R.A. Brower, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.
3. Nida E.A. Exploring Semantic Structures. Munich: Fink, 1975.
4. Newmark P. Approaches to Translation. Prentice Hall International (UK) Ltd., 1988.
5. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti. Bakı, 2008
6. Rüstəmov A. Müasir dövrdə tərcümənin nəzəri problemləri. Bakı: Səda, 2007.

Tarana Mammadova

Summary

Terminological equivalence in legal translation. Semiotic approach

The article highlights the notion of equivalence which is one of the most problematic and controversial areas in the field of translation theory. Translation of

legal terms, the legal system of each language and the concepts used in this system are also reflected in the article. As we know, as a result of the rapid development of science, new lexical units-terms are widely used in modern terminology. One of the main issues we face in this case is the correct translation of terms. In order to understand the terms correctly, it is necessary to know the morphological structure, semantic features, types and structure of terminological expressions.

Тарана Мамедова

Резюме

**Терминологическая эквивалентность в переводе юридических текстов.
Семиотический подход**

В статье рассматривается проблема эквивалентности перевода, которая является одной из самых проблемных и противоречивых областей в области теории перевода. При изучении перевода юридических текстов необходимо знать правоведческую терминологию каждого языка, за которой стоит система понятий, используемых в этой сфере. Как известно, в результате стремительного развития науки в современной терминологии появляются и широко используются новые лексические единицы-термины. Одна из основных проблем, с которыми сталкиваются переводчики юридических текстов - это правильный перевод терминов. Для правильного понимания терминов необходимо знать морфологическую структуру, семантические особенности, типы терминологических выражений. В настоящей статье рассмотрены апробированные способы достижения эквивалентности в переводе на азербайджанский язык юридической терминологии в соответствующих английских текстах.

Rəyçi: fil.f.d.İ.Orucova

Redaksiyaya daxil olub: 29.05.2020